

В.У. Таранеўскі (Віцебск)

“БАРКУЛАБАЎСКАЯ ХРОНІКА” ЯК ПРАДВЕСНІК МЕМУАРНАГА ЖАНРУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ пач. XVII ст.

З’яўленне новай, сінкрэтычнай літаратурнай формы “летапіс-мемуары” канстатуе “Баркулабаўская хроніка”, вельмі арыгінальны і рэдкі ў славянскім свеце помнік пісьменства. Невядомыя яе аўтары, хоць многія даследчыкі і называюць іх канкрэтныя прозвішчы, Аляксей Мсціславец і Фёдар Магілявец, паставілі перад сабой мэту расказаць пра багатае на падзеі жыццё вёскі Баркулабава і яго ваколіц, пераказаць яго легенды і паданні, падаць дакументы, каб яны не зніклі. У якасці зыходнага матэрыялу тэксту “Хронікі...” яны абралі пагадовыя запісы старажытнарускіх і, несумненна, беларуска-літоўскіх летапісаў XV – XVI стст. Вычытваем мы ў ёй два варыянты іх абазначэння: першы – тыпу “лета божого наражэння 1545...” як бы ўзяты ў рускіх летапісцаў, другі – “...року 1587, месяца октября 1 дня...” – як бы пераходзіць з польскіх хронік, а ўзаемадзеянне гэтых двух планаў тлумачыцца яшчэ жывой агульнаўсходнеславянскай гістарыяграфічнай традыцыяй і польскімі ўплывамі, якія сталі ўжо адчувальнымі ў пачатку XVII ст.

Апавяданне “Баркулабаўскай хронікі” пачынаецца не з апісання дзеянняў і подзвігаў легендарных герояў, не з біблейных часоў, што было ўласціва творам гістарыяграфічнага жанру, а рэальнай айчыннай гісторыяй. Традыцыя старажытнай гістарыяграфіі тут парушана, экспазіцыя “Хронікі...” мае лакальны падзейны характар, які вытлумачваецца цікаўнасцю яе аўтара (аўтараў) найперш да таго, што датычылася канкрэтна сяла Баркулабава або што праз яго праламлялася.

Традыцыйным, як ужо было адзначана вышэй, застаўся пагадовы запіс і сухая, лаканічная намінацыя гістарычных падзей (Берасцейскі сейм 1544 г. з пералічэннем рэальных гістарычных асоб, якія на ім прысутнічалі). Гэты сейм цікавіў аўтара “Хронікі” толькі як факт дзяржаўнага значэння, які павінен быў застацца ў памяці, але які не меў ніякага дачынення да душы. Гэтая ж самая традыцыя вычытваецца і ў аповедзе пра паходжанне Магілёва, узяцце ў 1563 годзе Іванам Грозным Полацка і заснаванне замка “Баркулабов” Баркулабам Іванавічам Корсакам. Аўтар гэтых запісаў, строга прытрымліваючыся летапіснага этыкету, падаў іх у храналагічным парадку, суха, быццам статыст, увёў у аналы гісторыі падзеі, прозвішчы, назвы мясцовасцяў. Ніякага імкнення да дэталізаванага, якаснага, эмацыянальна-вобразнага апавядання тут няма, хіба што ў запісах пра заснаванне Магілёва і ў характарыстыцы Баркулаба Корсака, “ротмистра и старосты дисненского”, які “...на лесе глухом, на кгрунте лесном, на врочищу, прозываемом Брус...” [1, 114] заклаў замак, летапісец пастараўся быць больш гаваркім, аднак і тут ён не ставіў перад сабой мастацкай мэты: пісаў гісторыю без выдумкі і фантазіі – факты, падзеі, асобы. У “Баркулабаўскай хроніцы” гэтыя факты, падзеі і асобы самыя розныя. А.Коршунаў, напрыклад, дзяліў іх у свой час на чатыры групы. Да першай аднёс “уласныя назіранні аўтара апошніх запісаў над жыццём сяла Баркулабава і яго ваколіц”. Да другой – “запісы, лісты і пераказы іншых асоб”. Да трэцяй – “афіцыйныя дзяржаўныя і прыватныя дакументы”. І да чацвёртай – “легенды і паданні фальклорнага паходжання” [1, 26].

Як бачна нават з гэтага падзелу, “Баркулабаўская хроніка” – твор шырокага дыяпазону, шматслойны па задуме, можна сказаць, энцыклапедычны. Гісторыя, этнаграфія і фальклор, дакументальная проза, самі дакументы з’яўляюцца складнікамі яе тэксту. Менавіта не толькі асабістасцю летапісца гэты твор наватарскі, але і рознахарактэрнасцю матэрыялу. Можа, ад гэтага ён не такі гарманічны, як аповед пра Альгерда, і ўсеахопленасць у ім не дае адзінага па ўзроўні стылю, пазбаўляе акрэслена вытры-

маных жанравых рамак, тым не менш гэта такія недахопы, якія ў цэлым уздымаюць “Баркулабаўскую хроніку” на новы ўзровень.

Парушаючы храналогію і логіку лічбаў, звернемся найперш да чацвёртай групы. Думаем, што А.Ф.Коршунаў не меў рацыі, вылучаючы ў “Баркулабаўскай хроніцы” асобна “легенды і паданні фальклорнага паходжання”. Як вядома, легенда – гэта празаічны фальклорны ці літаратурны жанр, у аснове якога фантастычная з’ява або вобраз, што падаюцца як верагодныя. Рэальныя падзеі ў легендзе цесна пераплятаюцца з фантастычнымі матывамі і ўтвараюць мастацкае адзінства, дзе дамінуе незвычайнае.

У адрозненне ад легенды, паданне – гэта жанр, у якім з элементамі меншай ці большай фактычнай дакладнасці тлумачыліся рэальныя з’явы навакольнага жыцця, расказвалася пра значныя гістарычныя падзеі роднага краю, пра народных герояў. Паданні, як і легенды, блізкія да казак, але вызначаюцца не толькі займальнасцю, у своеасаблівай форме яны неслі людзям веды пра навакольны свет і гісторыю краю. У “Баркулабаўскай хроніцы” няма ні легендаў, ні паданняў у іх чыстым выглядзе. Несумненна, што яе аўтары, якія жылі сярод народа, напэўна ведалі мясцовыя легенды і гістарычныя паданні. Аднак іх у сваю працу яны не ўключылі, найперш пішучы пра тыя падзеі, якія станоўча або адмоўна ўплывалі на рэальнае жыццё сяла Баркулабава. Падзей было даволі: войны і бунты, царкоўныя сіноды і шляхецкія рокашы, неўраджаі і прыродныя катаклізмы, голад, паморкі і многае іншае. Іх канстатацыя якраз і пераважае. Самая ж галоўная падзея, якая адлюстравана на старонках “Хронікі...” – гэта выхад на авансцэну паспалітага, простага чалавека сяла з яго паўсядзённымі клопатамі і праблемамі аб хлебе існым, з яго смуткам, горам, рэдкай радасцю. Мы маем тут відэавочны працэс дэмакратызацыі героя ў сярэднявечнай беларускай літаратуры: ад святога ў агіяграфіі, князя – у летапісах, да *domusa*, чалавека зямлі, сапраўднага яе гаспадара, жыццё якога было цяжкім, часам невыносным. Голад і холад былі яго бацькамі і братамі, а лыжка сырога варыўца – сястрыцай, якая ратавала яго ад галоднай смерці. Не радасць, а людское гора прымусіла аўтараў “Баркулабаўскай хронікі” адкрыць сваю душу, выказаць сваё “я” ў сувязі з эканамічным становішчам, якое склалася ў Вялікім княстве Літоўскім на пераломе XVI – XVII стст.

Узрушальным, жорсткім, але дакладным па сваёй страшнай праўдзе выглядае апісанне голаду пачатку XVII ст., які прывёў да масавай пагібелі бяднейшых слаёў. Асабліва вясной 1602 года. Храніст стварае апакаліпсічную карціну агульнанароднага гора, беручы за герояў па лініі родавы лік (“маці-бацька”, “сын-дочка”), і хавае па ім (“отец сына, сын отца, matka детки, детки матку, муж жену, жена мужа...”). Ад сваякоў, родных, сямейных ідзе адлік да агульначалавечага гора ў маштабе народа. Бядуплач зноў жа ўвыпукляе пералічэнне: “...а так мерли одны при местах, на вулицях, на дорогах, во лесах, на пустыни, при роспутях, по пустых избах, по гумнах померли...” [1, 145].

Пералік – гэта ўвогуле летапісны прыём, па наяўнасці ў летапісах ён даўні, але як спецыяльны тройчы ўжыты ў тэксце, ён па-наватарску просты, уяўляе сабой развіццё традыцыі. Урэшце, не тройчы, бо і чацвёрты раз скарыстоўвае гэты прыём хранікёр і як надзвычай удала, прыгожа выходзіць у простую мову: “А коли тот находив у ворот, албо в дому у кого стояли хлеба просили, отец з сыном, сын со отцем, matka з дочкою, дочка з маткою, брат з братом, сестра з сестрою, муж з жоною тыми словамі мовили силне, слезне, горко мовили так: “Матухно, зезюлюхно, утухно, панюшко, сподариня, солнце, месец, звездухно, дай крошку хлеба!” [1, 145].

Але простая мова, просьба хлеба, з’яўляецца не ўласна-асабовай, нібы ад асобы, – яна мностваасабовай (“мовили силне, слезне горко мовили”), у ёй праламляецца нарастанне народнага гора ізноў праз пералік-паўтарэнне, якое становіцца для летапісца суб’ектыўным і асабістым.

У цэлым “Баркулабаўская хроніка” – твор панарамны, які без агаворкі можна назваць *liber vitae* (парадак рэчаў) і які найперш датычыцца *subsidium memorias*, або запісаў пра важнейшыя падзеі, што адбыліся пры жыцці аўтараў. Найперш было паведамленне пра Берасцейскі сінод 1596 г. Да уніі баркулабаўцы ставіліся негатыўна, падобна казацкім войскам, што рабавалі іх і ўсё Вялікае княства Літоўскае. Негатыўныя адносіны да уніі выказваюцца адкрыта. Як прыклад нагадаем запіс пра службу ў гонар уніі, якую езуіт адправіў у царкве, а Іпаці Пацей у касцёле, то “там же у олгара рускаго, где служил римлянин, в келиху вино у кров барзо шпетную, смродливую обернулася, же тот езуита не поживал. А у олгара римского у Потеея вино обернулося у простую горкую воду...” [1, 130].

Не патрыярхальная забабоннасць, не міфалагічныя ўяўленні кіравалі аўтарам гэтых слоў, а яго стан душы, яго маральны лад жыцця і вера ў свайго Бога, яго разуменне сэнсу уніі. Гэта яго пазіцыя і погляд на рэлігійныя справы, што адбываліся ў канцы

XVI ст. на тэрыторыі сённяшняй Беларусі, выказаныя словам, якое ідзе ад фальклору, ад прастанароднай вуснай традыцыі.

Асобна баркулабаўцы падаюць у “Хроніцы...” афіцыйныя дзяржаўныя і прыватныя дакументы, узбагачаючы яе фактуру і ставячы шмат якія пытанні. Храналагічна першым дзяржаўным дакументам у ёй ідзе “Лист от послов князя великого московского”, які з’яўляецца папрокам польскаму каралю ў вераломстве ад імя “цара и великого князя Ивана Василевича”. У ім маскоўскія паслы абвінавачваюць стырнавага Рэчы Паспалітай у парушэнні перамір’я 1578 г. і ў захопе Полацка ў 1579 г. Пра апошнія інфармацыя асобная: “Року 1579 господарь король Стефан Батура, кроль полский, княжа седмикгородское, под князем великим московским, князем Иваном Василевичом Полтеск замок взял с поляцами литвою...” [1, 116]. Прыведзены запіс – гэта рэакцыя аўтара “Хронікі...” на ваенныя падзеі, якія адбываліся падчас Лівонскай вайны на тэрыторыі Беларусі. А ў частцы, якая называецца “Москва Могилев выжгла в Петров пост” даюцца паведамленні і пра ўзяцце ў 1580 г. Стэфанам Баторыем Пскова, і пра спальванне Магілёва, пра спусташэнне Шклова і Копыся, пра бітву між маскоўцамі і ліцвінамі пад тым жа Магілёвам, у выніку якой “страшно было трупы московского гледьти; реку Днепр силным трупом язовища загородили, иж колко недель днепровое рыбы не ядали и воды не пивали для великого гнюсу трупы московского” [1, 116].

Лівонская вайна была адной з трагічных падзей у жыцці Беларусі другой паловы XVI ст. Нашы землі сталі месцам крываваых гульняў (дастаткова ўспомніць бітвы і сутычкі пад Полацкам (1563), Оршай (1564), Улай (1564), Азярышчам (1564) і зноў Полацкам (1579). На старонках “Баркулабаўскай хронікі” няма спісаных з аўтапсіі або з пераказу баталістычных карцін, прысвечаных вышэйназваным падзеям. Гэта лагічна, бо яе аўтары не былі баталістамі ці паэтамі героіка-эпічнага складу. Яны былі летапісцамі, найперш скіраванымі на інфармацыю, таму гістарычны, фактаграфічны матэрыял у іх пераважае, і асабліва там, дзе размова ідзе пра справы цэлай дзяржавы. Менавіта гэтай скіраванасцю вытлумачваецца наяўнасць у “Баркулабаўскай хроніцы” і іншых афіцыйных дзяржаўных дакументаў: “Ліста Жыгімонта III ад 11 сакавіка 1592 года”; “Духоўнага прывілея Нікіфара” ад 10 кастрычніка 1596 года; “Ліста от пана некоего з рокошу выписаного о новинах рокошowych”; “Универсала рокошоваго Року 1606, месеца сентебря 25 дня” і “Ассекурации, то ест вольности”.

Большасць з вышэйназваных дакументаў маюць гістарычную, гістарыяграфічную значнасць, а некаторыя, як, напрыклад, “Ліст Жыгімонта III”, і юрыдычную, бо ліст з’яўляецца не чым іншым, як каралеўскім прывілеем епіскапам-уніятам Кірылу Тарлецкаму, Гедэону Балабану, Лявону Збаражскаму і Гермагену (Рыгору Загароўскаму) на зраўнанне ў правах грэка-каталіцкага духавенства з рымска-каталіцкім, аб веч-

най падтрымцы каралеўскай уладай уніяцкай царквы і яе епіскапаў “...яко верных подданных и богомольцов”, - “...паки остатнего живота их ставати будет”.

“Ліст Жыгімонта” змешчаны ў “Баркулабаўскай хроніцы” перад апісаннем Берасцейскага праваслаўнага сінода, які пачаўся 6 кастрычніка 1596 г. (аўтар памылкова падаў 1593), і гэта ў пэўным сэнсе сімвалічна. Па-першае, у ім вельмі ярка выражана пазіцыя польскага караля адносна уніі і яе духоўных бацькоў; па-другое, гэта своеасаблівы, падмацаваны каралеўскім подпісам і кароннай пячаткаю пралог, уступ у справы уніі і падзеі, з ёю звязаныя. І апошняе, “Ліст Жыгімонта”, як і ўсё афіцыйна-дзяржаўнае, што было ўключана ў тэкст “Баркулабаўскай хронікі” ў аўтэнтычным выглядзе, паказвае на імкненне аўтараў чым паўней насыціць яе часавую прастору гістарычнай інфармацыяй самага рознага кшталту. Іншы раз нават не звярталася ўвага на храналагічную паступовасць. Так паступілі і аўтары гарадскіх летапісаў, віцебскага – М.Панцырны і С.Аверка і магілёўцы Т.Сурта і Ю.Трубніцкі. Першыя, акрамя звестак пра мясцовыя падзеі, уключылі ў сваю працу мноства выпісак з твораў знаных у свеце гісторыкаў і летапісаў (Марціна Бельскага, Яна Длугаша, Пурыуса Пяткевіча, Мацея Стрыйкоўскага). А аўтары “Магілёўскай хронікі” змясцілі у ёй нават літаратурныя творы: вершаваныя пасквілі невядомых пісьменнікаў на польскага прымаса Міхаіла Радзьяўскага і караля Аўгуста Другога, таксама “Замежны карнавал у Польшчы ў 1701 – 1705 гг.”, скіраваны супраць каранаванай асобы і “саксончыкаў” з яго акружэння. Навідавоку працэс алітаратурвання гістарыяграфічных твораў, пашырэнне іх жанравага канону, адыход ад гістарыяграфічнага этыкету ў бок гістарычнай прозы і нават паэзіі. Падобнае ёсць і ў “Баркулабаўскай хроніцы”. Праўда, няма ў ёй “чужых” літаратурных твораў, затое ў многіх месцах яна настолькі літаратурна здатная, што было б вялікім грахам не аддаць належнага яе аўтарам, не назваўшы іх аднымі з лепшых пісьменнікаў – гісторыяграфікаў канца XVI- пач. XVII стст., пачынальнікамі гістарычнай прозы ў нашай літаратуры, пачынальнікамі мемуарнай традыцыі.

Мемуарныя прыкметы – фактаграфічнасць, рэтраспектыўнасць, непасрэднасць аўтарскіх сведчанняў – у “Баркулабаўскай хроніцы” адшукваюцца няцяжка. І асабліва ў тых частках тэксту, якія А.Коршунаў назваў “уласнымі назіраннямі аўтара апошніх запісаў над жыццём сяла Баркулабава і яго ваколіц”.

Яны яшчэ не абсалютна выразныя, перадмемуарныя, аднак аўтарскі погляд, аўтарская пазіцыя адносна падзей ясна вычытваюцца ўжо ў самым пачатку твора. У запісе за 1579 год, дзе ідзе аповед пра няўдалыя аблогу і штурм літоўскім, мясцовым войскам, на чале якога стаяў баркулабаўскі ўраднік Андрэй Гудоўскі, Смаленска. Тут пазіцыя аўтара, ліцьвіна, паспалітага высокапатрыятычная. Ён на баку сваіх суайчыннікаў, радуецца, што яны “под Смоленском и Рославлем... места выжгли, волости, села попустошили. Под замьком Смоленским мощно и охотне штурм мели...”, шкадуе, што “не дал им господь бог его достати албо вынати; з ласки божое з добычею великою до домов своих здоровы з доброю славою приехали...” [1, 117]. У той жа час у “Баркулабаўскай хроніцы” зусім адсутнічае *in nomine Domini amen* (жыццё пісьменніка). Для літаратуры канца XVI – пач. XVII стст. самым важным была падзея, “падзея палітычная, ваенная, сямейная, метэаралагічная” (А.Мальдзіс). Аўтарская асоба, яе прыватнае жыццё выяўляліся рэдка, і гэта было звязана з пераходным перыядам у літаратурнай творчасці: ад летапісу да мемуараў, ад фіксацыі падзей да іх белетрыстычнага адлюстравання, у якім ужо прыватнае жыццё мемуарыста як бы канструявала грамадскае і якое абавязкова падавалася праз прызму аўтарскай філасофіі і маралі. Такія творы з’явіліся ў нас пазней, і найлепшыя з іх – мемуары С.Маскевіча, Я.У.Пачобута-Адлянцкага, К.Завішы, М.Матушэвіча. У палякаў непараўнальным узорам такога твора з’яўляюцца “Мемуары” Я.Х.Пасека. А пакуль вернай прыкметай перадмемуарнага пачатку ў “Баркулабаўскай хроніцы” служаць аўтарскія пачуцці, эмоцыі, перажыванні,

праяўленне ўнутранага аўтарскага “я”, якое было характэрным для новага, рэнесансавога светабачання чалавека канца XVI – пач. XVII стст.

Літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры. XII – першая палова XVIII стагоддзя. – Мн., 2003. – 1015 с.
2. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці. Укл. А.Ф. Коршунава. – Мн., 1975. – 185 с.

С.М. Тарасва (Гродна)

ПАЭМЫ “РАГВАЛОД” І “УСЯСЛАЎ ЧАРАДЗЕЙ” АЛЕСЯ РАЗАНАВА: ДА ПЫТАННЯ АБ ЖАНРАВАЙ ПРЫРОДЗЕ ТВОРАЎ

Імя і творчасць А.Разанава, вядомага беларускага паэта, перакладчыка стала ўвайшло ў літаратуру рубяжа XX-XXI стагодзяў. Гэта творца, якога па праву можна назваць заканадаўцам асобных мастацкіх працэсаў у сучаснай літаратуры. Прызнаны паэт-наватар, А.Разанаў знакавым чынам праявіў сябе і ў жанры паэмы

Творы А.Разанава паэмнага жанру вядомы аматарам беларускай літаратуры найперш па зборніку “Каардынаты быцця” (1976), у якім, па азначэнні Г.Кісліцынай, “перад намі не проста новы ўзровень паэзіі, а новае бачанне свету” [4,с.73]. Паэмам з наступнага зб. “Шлях-360” (1981) таксама дадзена высокая ацэнка крытыкаў, у іх, па сведчанні А.Івашчанкі, “з пункту гледжання стылёвых прыёмаў і сродкаў вобразнасці, у імкненні да пераасэнсавання самой сутнасці верша А.Разанаў працягвае творчы пошук, распачаты ў папярэднім зборніку...” [3,с.51]. Паказальнымі сталі паэмы А.Разанава “Гліна” (1994), “Камень” (1995,1998), “Жалеза” (2000), якія, “па сваіх фармальна-жанравых адметнасцях можна аб’яднаць у адну тыпалагічную групу”, бо яны, сцвярджае той жа даследчык, “утвараюць канцэптуальную трылогію” [3,с.54].

Нізка з трох паэм са зборніка А.Разанава “Паляванне ў райскай даліне” (1995) яшчэ раз прадэманстравала дасканаласць пісьменніка ў валоданні паэтычным словам.

Магчыма радкамі свайго верша з гэтага зборніка паэт абвясчаў з’яўленне сваіх наступных паэм – “Рагвалод” (1999), “Усяслаў Чарадзеі” (1994, 1998, 2006), апошніх па часе напісання:

*Дзіўна, але часта паставы нашых па-
пярэднікаў нам бачацца лепш, выразней, чым
паставы сучаснікаў, і нават нястача біягра-
фічных і творчых звестак як бы спрыяе
гэтак...* [7,с.173].

Натуральна, названыя паэмы ўвабралі ў сябе многія рысы папярэдніх твораў пісьменніка, з розніцай у тым, што на гэты раз аб’ектам мастацкага асэнсавання для паэта сталі лёсы знакамітых асоб беларускай гісторыі.

Ацэнка мастацкіх набыткаў паэм А.Разанава давалася ў працах такіх даследчыкаў, як Е.Лявонова, Г.Кісліцына, А.Івашчанка і інш. Побач з вызначэннем стылёвых адзнак імі закраналася пытанне аб жанравай адметнасці твораў. І хаця сам паэт большасці сваіх паэм ужо ў назвах надаваў жанравае вызначэнне, напрыклад “Паэма калодзежа”, “Паэма чырвоных вяровак” і інш., пытанне аб жанравай прыродзе твораў застаецца мала даследаваным. Так, А.Івашчанка часам называе некаторыя з іх “паэмамі ў прозе”, і сцвярджае, што “...гэта таксама свайго роду эксперыментальныя формы, для якіх аўтар яшчэ не шукае спецыяльнай жанравай пазнакі, але пэўнае канцэптуальнае аб’яднанне робіцца праз загаловак: “Паэма” плюс назоўнік у родным склоне” [3,с.49]. Уцэлым,